

Tomislav Žigmanov

BŰNÖSSÉG ÉS FELELŐSSÉG JASPERSI ÉRTELMEZÉSBEN

„A bűnös állam terhét az egész nép viseli”
(Karl Jaspers)

A szerbiai közvéleményben nagyfokú hozzá nem értés és felületesség tapasztalható, amikor a bűnösség és a felelősség kerül szóba. Karl Jaspers német filozófus szerint a bűnösséggel kapcsolatos fogalmi zavar érthetlenséget vált ki, aminek a következménye egy újabb igazságtalanság. Közvéleményünkben a bűnösségről például elsősorban mint „érzelemlről” esik szó, gyakorta emlegetik a „kollektív bűnösséget és felelősséget”, miközben a bűnösséget kizárólag jogi jelentésének összefüggésében vizsgálják, s bizonyos értelemben nem eléggé elhatároltan a felelősség vonatkozásában . . . Más szóval: a szerbiai közvéleményben a lehetséges itteni bűnösségről és felelősségről kialakuló vitából hiányzik a világosan megfogalmazott fogalmi keret, s éppen ezért Jaspers és a *Bűnösség kérdése* című értekezése felettébb megkerülhetetlen társalgópартnerek.

Jaspersnek a *Bűnösség kérdése* című értekezésében kimondott üzenete egyértelmű: a német társadalomnak és államnak a nemzetiszocialista mozgalom veresége utáni *rekonstrukciója* a polgárok – a németek körében csakis belső kétrétű *fordulattal* lehetséges. Egyfelől gyökeres változásra volt szükség az élet szerepének és feladatának *értelmezési* szférájában, másfelől – teljesen új viszonyokat kellett létrehozni *megteremtésük* síkjában. Leegyszerűsítve: szükség volt arra, hogy az ottani polgárok életfelfogása és tevékenysége összességében radikálisan *megváltozzon*.

Ám a szóban forgó *fordulat*, miként azt Jaspers állítja, csupán akkor lehetséges, ha azt megelőzi a múlttal való *önszembesülés*, amely múlt során az egyén valamilyen módon részt vett valamiféle *rossz* elkövetésében. A múlttal történő ilyen szembesülés révén szükségszerűen jutunk el a bűnösség és a felelősség kérdéséig. Ezért ezeknek a jelenségeknek a helyes értelmezése, majd ezen túlmenően a hozzájuk való viszony meghatározása kapitális jelentőségű, és alapvető feltétele az elsődlegesen felállított cél megvalósításának: a társadalom és az állam rekonstrukciójának.

A BÜNÖSSÉG A SZABADSÁG ÉS A FELELŐSSÉG KÖVETKEZMÉNYE

Amikor a bűnösség és a felelősség jaspersi értelmezéséről van szó, elsőként *eredetük* kérdése vetődik fel. E tekintetben Jaspers így vélekedik: a bűnösség megjelenésének lehetősége „az Egy átfogóban” található. Filozófiájában ez törzsszintagma, s az *abszolút létet* jelenti. Tehát az abszolút létben van az emberi bűnösség gyökere – így itt a bűnösség a világ egy metafizikai képében gyökerezik, amely a keresztény világrépre is emlékeztet, és azt jelenti, hogy nem létezik egyetlen ember sem, aki *valamilyen módon* ne lenne vétkes.

A bűnösség fogalma jaspersi értelmezésben viszont a következőképpen határozható meg: a bűnösség az ember összetett és fontos túrési állapota, amely meg (nem) valósított cselekvése miatt jön létre. Ilyen értelemben akkor a bűnösség egyfelől, az ember pusztán lehetőségként fennálló képessége, hogy valóban bűnősként létezzen, és ugyanakkor az ember gyakorlati – tehát, erkölcsi, jogi és politikai – tevékenységének közvetlen következménye. Értelemszerűen, itt csak arról van szó, ami hagyományosan kapcsolódik az erkölcsi-etikai (az embernek az az igyekezete, hogy az élet individuális szegmentumában jót tegyen), politikai (gondviselés a jó valórávalásáról a közösségi életben, az úgynevezett közjó) és jogi tevékenységhez (gondviselés a jótéteményről mint szabályokkal rendezett társadalmi állapotról).

Lévn, hogy a bűnösség mindig arról szól, ami az ember esetében *gyakorlati* vonatkozású, a tényleges vétkekesség szemléltetésére még két fogalom merül fel. Ezek a szabadság és a felelősség fogalmai, mivel a „bűnösség feltételezi a szabadságot” – mondja Jaspers. A *szabadság fogalmát* itt *ontológiai* értelemben használjuk – ami az ember habituális *légyege*. Az ember nem olyan lény, akit egyszerűen a szükségszerűség határoz meg, hanem épp ellenkezőleg – a nyitottság vagy a lehetőség. Az ember egyszerűen *létezhet* mindig valamilyen módon, de nem *muszáj* léteznie. Ugyanis mindig saját *döntése* alapján jön létre (létezik), és kizárólag valamilyen *módon* – a szabadság és a saját hatalma meg ereje alapján alakítja megmaradásának módját. Ezért az ember *szabadként* és közvetlenül is felelős azért, *ami*, és *ahogy* létezik.

A felelősség, mint olyan, önmagában három szükségszerű momentumot tartalmaz: 1. az alanyát-hordozóját (azt, *aki* felelős), 2. A tárgyat vagy a tettet (*amiért* valaki felelős), valamint 3. a meghatározás instanciáját (*aminek* viszonylatában felelős valaki). Ugyanakkor a felelősség az ember *befejezhetetlenségének* egyik *kézenfekvő* állapotát is jelenti: a felelősség nem statikusan adódik, de nem is így valósul meg egyszer s mindenkorra. Ha egyszer valaki felelős, az nem jelenti azt, hogy mindig felelős. Eközben a felelősség mindig azokra a dolgokra vonatkozik, amelyekre az ember közvetlenül vagy közvetve hathat.

Ebből az is következik, hogy a felelősség megállapítható, egyrészt, utólag (*retrospektíve*) azért, amit valaki tett és ahogyan cselekedett, másrészt a felelősségnek jövőbe nyúló (*prospektív*) dimenziója is van: az ember felelős azért, amit és ahogyan tenni fog. Így a felelősség, egyik szegmentumában, megelőzi a cselekvést (a felelősség mint a helyes/helytelen gyakorlati tevékenység *feltétele*), a másikban pedig a már megtett vonatkozásában jelentkezik (felelősségrevonás a már *elkövetett* tettért).

A belső élet megteremtésének felelősségtudata tehát feltételezi a világra kiterjedő emberi tevékenység *komolyságát* is. Ez egy csöppet sem naiv dolog, mert „tudatában lenni annak, hogy felelős vagy – a politikai szabadság ébredésének első jele” – véli Jaspers.

A BÜNÖSSÉG ÉS FAJAINAK MEGHATÁROZÁSA

A szabadságtól mint valamilyen létezés pusztá lehetőségétől, meg a felelősségtől mint az állandó, de önnön döntés által meghatározott módon való létezés lehetséges állapotától eltérően – a *valódi* bűnösség az előbbieknek a közvetlen konkrét *negatív* következménye, amennyiben természetesen a lét úgy valósul meg, ahogy nincs előírva, vagy más módon jóként meghatározva. Hiszen, miként azt Jaspers kifejezetten állítja: „A vétséggel jár a bűnösség.”

Hasonlóan, a bűnösség mindig *negatív módon* jut kifejezésre, igaz, különbözőképpen az egyén vagy egy adott kollektivitás esetében. A bűnösség tehát mindig következményszerűen jelenik meg *valakinél*, méghozzá a cselekvés alanyaként, mint többszörös és *létebevágó* türési állapot, konkrét viszonylatban valamivel szemben, mégpedig konkrét valami miatt, és meghatározott módon. A bűnösség, mint olyan, az embernél a *szubjektív* (például a bűntudat érzése, szégyenérzet, vagy más negatív következmények, amelyek a bensőben kellemtelen érzést keltenek . . .) és az *objektív* (a büntetés alakjában megjelenő következmények külső hatása – szabadságvesztés, testi fenyítés . . .) síkban is megjelenhet.

Azt a kérdést illetően, hogy *milyen módon, mikor és milyen* bűnösség jelenhet meg az ember életében, Jaspers abból indul ki, hogy a vétkeesség valamilyen *összetett* jelenséggént jelölhető meg. A *Bűnösség kérdése* című értekezésében felkínált „bűnösségmegkülönböztetési” vázlat immanens *„négyféleségből”* indul ki. Az érvényesség általánossága szerint az első a metafizikai, következik az erkölcsi, a politikai, s végül a büntetőjogi bűnösség. Ez azt jelenti, hogy a bűnösség különbözőképpen jelenik meg az ember gyakorlati megnyilvánulásainak különféle szféráiban – tehát egyféleképpen az erkölcsben, másképpen a jogban és megint más módon a politikában. Például a politikai bűnösség egy részét, mondjuk – a társadalomban jelentkező rosszal való egyetértést, egyáltalán nem lehet jogi kategóriákkal és jogi úton történő megállapítással mérni, mint ahogy egy szükségszerűen morális felelősségbe torkolló erkölcsi tett, például a házasságtörés, nem szükségszerűen releváns önmagában véve a jogi vagy politikai felelősség felvetésére. Ennek ellenére, ezek az egyediesített formák mégsem foghatók fel egymástól abszolútan elkülönítve, hanem inkább kölcsönös összefüggésükben. Ugyanis a bűnösség minden egyes pontosítása „a valóság egy aspektusára mutat, amely nyomokat hagy a többi meglévő bűnösségi fogalom szférájában” – mondja Jaspers.

METAFIZIKAI ÉS ERKÖLCSI BÜNÖSSÉG

Jelentőségének legáltalánosabb méretében, a bűnösség – *metafizikai bűnösség*, amelynek alapjában a *metafizikai felelősség* van. Ez a felelősség valamennyi ember, mint az „emberi fajhoz tartozók”, *szolidaritásán* alapul, úgy, hogy minden ember felelőssé tétetik minden igazságtalanságért vagy jogtalanságért a világban, függetlenül attól, hogy közvetlenül rosszat tesz-e vagy sem.

Amikor tehát nincs szolidaritás az emberek között, s bizony nincs, mert egyértelmű, hogy „mindenütt a világon igazságtalanság” van, akkor az embereknek, azoknak is, akik passzívan beleegyeznek az ilyen helyzetbe, s azoknak is, akik ezzel nem tudnak megbékélni, egyben bűnösnek kell lenniük. Jaspers véleménye szerint a metafizikai bűnösség a bűnösség felett álló bűnösség – ez az „eredendő emberi bűnösség”, amely az ember létezésének tényével jelentkezik.

A metafizikai bűnösség esetében a *vádak* kizárólag belülről, a „lélekből” fakadhatnak, s itt az *ítélkező* instancia az *Isten*, azaz a konkrét metafizikai vételkedés meghatározása és megállapítása az „egyedüllétben” valósul meg, az embernek az Istennel kialakított közvetlen beszélőviszonyának magányos ítélőszékén. Ami pedig a metafizikai bűnösség következményeit illeti, a *tűrés toposza* szintén kizárólag az ember bensőjében van – az ember egyszerűen vételkedésnek érzi magát amiatt, hogy létezik „igazságtalanság a világban”, a metafizikai bűnösség rövidtávú feloldozásának lehetséges módja pedig az „*emberi tudat Isten előtti átalakulásában találhatik*”.

Ugyanis az, aki metafizikailag vétkes, megszabadul a bűnösségtől, állítja Jaspers, azáltal, hogy elveszíti a következő konkrét tulajdonságokat: „büszkeség” és „erőszakosság” – „a büszkeséget letörik (. . .), az erőszakosság lehetetlenné válik”. Ezek a tulajdonságok a metafizikai felelősségtől való megszabadulás után lehetetlennek mutatkoznak, az „Isten előtti bűnbánás” a metafizikai bűnösséggel szembesülő ember személyiségének pedig állandó alkotórészévé válik.

Úgy tűnik, itt közvetlenül jelenik meg a vételkedés jelenségének konkrét okáról szóló keresztényi értelmezés hatása. Hiszen e mögött az állapot mögött rejtőzik az emberi *gőgről* (amit itt enyhébb formában mutattunk ki a „büszkeség” és az „erőszakosság” fogalmán keresztül), mint – a keresztény felfogásban – a vétkezés fő toposzáról és forrásáról, valamint a megtörtésről, a bűnbánatról, tehát a *gög* ellentétéről, mint az emberi büntelen magatartás toposzáról szóló eszme. Jaspers tehát úgy gondolja, hogy a „*gögös büszkeség*” formájában megnyilvánuló emberi magatartás, amelynek jellegzetessége a zárkózottság és a kizárólagosság a másféle tanok és felfogások, s a *Másság*, mint olyan tekintetében, a metafizikai bűnösség jelentkezésének fő oka. Úgyszintén, a metafizikai bűnösségtudatnak kizárólag belső indíttatáson kell alapulnia, nem pedig valamilyen külső instancián, mivel a zárt, „büszke” tudat egyszerűen azt lehetetlenné teszi.

Fontosságának méretét tekintve, sorrendben az *erkölcsi bűnösség* van a második helyen, amely az *erkölcsi felelősségen* alapszik. Jelenségeként, közvetlenül mindazokra a *rossz* cselekedetekre vonatkozik, amiket az ember, mint *egyén* elkövet, beleértve mások „politikai és katonai” döntéseinek a végrehajtását is. Mint ahogy a metafizikainál, az erkölcsi felelősségnél is a *vád* kizárólag a bensőből fakad, miként az ítélkezési instancia is az ember bensőjében található, mégpedig a *lelkiismeret* formájában, s két módon valósul meg: vagy az erkölcsi ítéletben, vagy a barátokkal történő igazi kommunikációban.

Ami az erkölcsi bűnösség esetében fontos, az abban nyilvánul meg, hogy lehetővé teszi a cselekvés tette, de a mulasztás, illetve a rosszat segítő mulasztás különböző formái révén a *bűn* (jogi bűnösség) és a politikai bűnösség megjelenését. Ezzel összhangban, az erkölcsi felelősség és a hozzá kapcsolódó cse-

lekvés az a tényező, amely nem teszi lehetővé a bűnösség még két fennmaradt formájának *megvalósulását*. Miként a metafizikai bűnösségnél, az erkölcsi bűnösség következményei is kizárólag az ember bensőjére vonatkoznak. Ezek ugyanis lelkiismeret-furdalás formájában jelentkeznek, míg a feloldozás formája az embernek, mint cselekvő erkölcsi lénynek a „megbánásában és újjászületésében” jut kifejezésre.

Mivel az erkölcsi bűnösséggel járó vádak kizárólag az ember bensőjéből fakadnak, de sohasem külső nyomás hatásaként, egyértelmű, hogy itt az egyén az, aki feloldozza a bűnösséget. Mégis, a bűnösségtől való benső mentesülés következményei a külvilágot is befolyásolják. Ez azért van így, mert egyes emberek „erkölcsi magatartásából eltűnnek bizonyos politikai viszonyok”, s ezáltal a politikai körülmények is” – mondja Jaspers.

A POLITIKAI BŰNÖSSÉG IGAZSÁGTALANSÁGA ÉS A JOGI FOGYATÉKOSSÁGA

Fontossági sorrendben a *politikai bűnösség* következik, ami az állam minden polgárára vonatkozik, s egy adott állam hatalmi szervei képviselőinek vagy polgárainak (rossz) cselekedete miatt jön létre. Alapjában a politikai *felelősség* húzódik meg, amely azon a feltevésen nyugszik, hogy „minden ember viseli a felelősség egy részét hatalmáért”. Ám a társadalomban ez nem vonatkoztatható mindenkire *egyformán*, hanem a „letűnt rezsimben való részvétel mértékétől (. . .)” függően kerül meghatározásra. Következményeit azonban mégis, lineárisan, azonos mértékben mindenki viseli, s ebben rejlik e felelősség *igazságtalansága*.

Olyan, hatalmi pozícióban levő, kollektív szubjektumról van tehát szó, amely képes létrehozni a jót, vagy elkövetni a rosszat, azaz a felelősség olyan szubjektumairól, melyeknél a partikuláris és egyéb cselekedetek kollektív jellegű tette válnak. E vonatkozásban ezért a következő alapkérdések vetődnek fel: viselhet-e és ki, s milyen következményeket a „kollektív szubjektumok” által elkövetett rosszért, mely szubjektumok általában társadalmi intézmények, az állam, sőt nemzetközi és világszervezetek alakjában jelentkeznek.

Ebben az esetben, Jaspers véleménye szerint, a politikai felelősséget a külső instancia határozza meg: mások *eredményessége*, vagy konkrétan a „győztes ereje és hatalma”. Következésképp, a politikai bűnösség megállapításának nincs sajátos szilárd procedurális kerete, de pontosan meghatározott mércéje és instanciája sem, mivel önmagában véve temérdek *voluntarizmusra* alapozva jön létre. Ezzel kapcsolatban Jaspers nem mond értékítéletet, hanem inkább empirikusan számba veszi a világban uralkodó jelenlegi helyzetet.

Ami pedig a politikai bűnösség következményeit illeti, azok nem a bensőben nyilvánulnak meg, hanem a külvilágban, mindazok „politikai hatalmának és politikai jogainak” *korlátozása* formájában, akik a rosszat elkövető államhoz tartoznak. „A bűnös állam terhét az egész nép viseli” – mondja Jaspers. Éppen ezért lehet itt szó valamiféle „kollektív politikai bűnösségről”, ám az nem vezethető le más formákra, vagyis „nem foglalja magában minden egyes állampolgár büntetőjogi és erkölcsi felelősségét is az állam nevében elkövetett bűnökért”.

S végül a feltételezett *jogi vagy büntetőjogi felelősségen* alapuló *büntetőjogi bűnösségről* kell szólnunk. Kizárólag olyan *bűnök* elkövetésére vonatkozik, amelyeket általában pontosan meghatároznak az egyes államok pozitív jogi aktusai, az utóbbi időben pedig egyre több nemzetközi jogi aktus is, s mint olyanok, objektíve bizonyíthatóak. Ebből következik, hogy a jogi bűnösség csak abban az esetben jelenik meg, ha egy meghatározott *bűnt* jogilag szankcionálnak.

Ez azt is jelenti, hogy a jogi bűnösség kizárólag az *egyén* viszonylatában merülhet fel, abban az esetben, ha a büntetőtörvényt megszegi. A bűnvád viszont mindig külvilági, másoktól ered, a jogi bűnösség következményszerű megállapítása és ejtése pedig a *bíróság* társadalmi intézményére tartozik. E bűnösség következményeinek a viselése úgyszintén külvilági, szenvedő alanya kizárólag az *egyén*, formája pedig a *büntetés* („a bűnt a *büntetés* utoléri” – vallja Jaspers), amit már korábban pozitív jogi aktussal meghatároztak.

Ennek ellenére, a jogi felelősségnek a bíróság társadalmi intézményén keresztüli megállapításához fűződő kockázattal azonban mégis szoros kapcsolatban van a *kegyelem* is, ami, ha alkalmazást nyer, leginkább a hatalomtartók részéről, „korlátozza a kérlelhetetlen jog és destruktív erő megnyilvánulását”, s megnyitja a „teret a törvényhozástól felszabadult igazságosság érvényesüléséhez”, ami azt jelenti, hogy Jaspers úgy gondolja – a jog önmagában *nem tökéletes*.

Jaspersnek a bűnösségről szóló átfogó rekonstrukciós tanulmánya alapján, táblázat formájában is kimutathatók a bűnösségi kategóriák, struktúrák, valamint azok meghatározásának és a bűnösségtől való mentesülésnek a módjai:

A BŰNÖSSÉG FAJTÁI	MEGHATÁROZÁSI ALAP	A KONKRÉT KIVÁLTÓ OK	MINEK A VISZONYLATÁBAN JELENIK MEG	A VÁD ÉS ÍTÉLKEZÉS HELYE
Metafizikai bűnösség	Metafizikai felelősség	Az élet maga az igazságtalan világban	Az Isten	A benső
Erkölcsei bűnösség	Erkölcsei felelősség	Rossz cselekedet	Az Isten és a lelkiismeret	A benső
Politikai bűnösség	Politikai felelősség	A rossz létezése az államban	A győztes akaratának erőssége	A külvilág
Büntetőjogi bűnösség	Jogi vagy büntetőjogi felelősség	A bűnök elkövetése	Hatályos törvények	A külvilág

A BÜNÖSSÉG FAJTÁI	A MEG-ÁLLAPÍTÁS MÓDJA	A MEG-JELÉNÉS FORMÁJA	A SZENVEDÉS HELYE ÉS ALANYA	A BÜNTŐL VALÓ MENTESÍTÉS MÓDJA	A VÉDELLEM KÉRDÉSE
Metafizikai bűnösség	Beszélgetés az Istennel	Bűntudat	A benső és az egyén	Az emberi öntudat átalakulása	Nincs rá lehetőség
Erkölcsi bűnösség	Beszélgetés az Istennel és a barátokkal, erkölcsi ítélettel	Lelekiismeret-furdalás	A benső és az egyén	Megbánás és megújulás	Erkölcsi öncenzúra
Politikai bűnösség	A győztes önkényesen létrejött akarata	A jogfosztás és a politikai hatalom elvesztése	A külvilág és az adott állam valamennyi polgára	A politikai körülmények változása	Nem létezik – a győztes diktátuma
Büntetőjogi bűnösség	A törvények alkalmazása a bírósági eljárásban	Szabadságvesztéses büntetés	A külvilág és az egyén	Nem következik be szükségszerűen	Tények bizonyításával a bírósági eljárásban

Vázlat: *A bűnösség minden egyes formájának strukturális elemei Jaspers értelmezésében.*

MÁRTON István fordítása